

”Pohjanmaan mystikoiden ja pietismin vaikutus Snellmanin aatemaailmaan”

juhluvuoden pääsihteeri, VTT Raimo Savolainen

la 20.5.2006 klo 16.00

Kokkolan seurakuntakeskus, Kustaa Aadolfinkatu 16

Arvoisat kuulijat!

Suomalaisen sivistyksen esitaistelija ja modernin yhteiskuntarakenteen luoja Johan Vilhelm Snellmanin elämäntyössä ovat perinteisesti korostunut filosofian merkitys. Vähemmän huomiota on saanut kodin kristilliset arvot ja niiden kantavuus läpi hänen elämänsä. Kuitenkin häntä on pidettävä vähintään yhtä hyvänä teologina kuin filosofina. Lisäksi kristilliset arvot olivat olennainen osa hänen kansallisuusohjelmaansa. Tämän huomioon ottaminen asettaa kansakunnan rakennustyön uuteen kontekstiin.

Lapsuudenkotinsa ilmapiirissä pohjalaisen merenkulkukulttuurin keskellä Tukholmassa, Kokkolassa ja Oulussa Snellman eli valtaviin hengellisten impulssien äärellä, jotka muokkasivat herkkää ja vastaanottavaista lapsenmieltä aina 16 ikävuoteen saakka. Perustan loi oman äidin Maria Magdalena Rööringin luoma kodin harras ilmapiiri hartaushetkineen, joissa hän johti virrenveisuuta fortepianolla. Myöhemmin itsekin isänä Snellman antoi äidiltä saamalleen kodinperinnölle suuren arvon, koska hänen mielestään hengellisellä kasvatuksella on luonteelle tärkeä merkitys.

Jäätyään vain 8-vuotiaana äidistään orvoksi Snellmanin omien kokemusten perusteella äidin kuoltua lasten kasvatusta jäi pakostakin puutteelliseksi. Hän kiteytti tämän puhuessaan vanhemmille Kuopiossa rehtorina 1840-luvulla: ”Mikä istutettiin lapsen pieneen sieluun, sitä ei hävitetä. – – Et siis vaikuttanut ainoastaan lapseesi,

rakastava isä, hellä äiti! – Vaikutit ihmiskuntaan. – Sanotaan että perhe on naisen maailma, mutta unohdetaan lisätä että perhe on kansakunnan elämän juuri, ja kansakunnat vaikuttavat välittömästi ihmiskuntaan.”

Snellmanin varhaislapsuuden linkittyminen kristilliseen arvopohjaan johtuu siitä, että hänen syntymänsä ja ensimmäiset vuosikymmenet osuivat siihen vaiheeseen, jolloin valistuksen asemaa alkoi heikentää Ranskan vallankumous 1789 ja uusien ihanteiden etsintä. Kun kirkko samaan aikaan alkoi päästä hallitsijan suojasta, haasteeksi muodostui kirkon roolin määrittäminen ja papiston rooli laumansa kaitsijana. Merkittäväksi uudistusvoimaksi nousi kansojen syvien rivien hengellinen aktivoituminen. Äärimmillään lahkolaisuuteen ja mystiikkaan yltynyt liikehdintä ympäröi myös Snellmanin perheen Södermalmilla, joka oli näille ilmiöille oivallinen kasvualusta. Itsenäinen ajattelu johti perheen isän johdolla muuhun kuin korkeakirkolliseen ratkaisuun.

Näin tapahtui siitä huolimatta, että isällä oli vahva hengellinen tausta lapsuudenkodistaan. Hänen isänsä Gerhard Snellman, Tyrnävän kappalainen, piti väkevän puhuttelevia saarnoja aikana, jolloin hengellinen elämä oli lamassa koko Ruotsin valtakunnassa. Esimerkiksi juoppous papiston keskuudessa yleistä, ja heidän saarnansa olivat pitkiä ja kuivia. Sanottiin, että niitä kuunnellessaan seurakuntalaiset ikään kuin kahlasivat syvässä hiekassa. Kodin ilmapiiri näkyi Snellmanin isän nimessä. Äidin toivomuksesta pojalle annettiin nimeksi Christian, ”kristitty”. Enteellisestä nimestään huolimatta pojasta ei tullut pappia, vaan käytännöllisen ammatin haltija, merikapteeni.

Vanhemman veljen, Snellmanin sedän, Johan Gerhardin lukiessa papiksi pikkuveli Christian Henrik kirjoittautui Upsalaan opiskelemaan filosofiaa. Täällä kodin aatteet joutuivat ensimmäiseen koetukseen, kun esi-isien vakaumus joutui kriittiseen tarkasteluun Immanuel Kantin uskontofilosofisesta näkökulmasta. Kantin mukaan,

että inhimillisellä tiedolla ei voinut olla mitään pätevyyttä kokemusmaailman ulkopuolella: uskonvakaumusta ei voitu siten rakentaa tiedollisen ymmärryksen varaan. Snellmanin isän perehtyminen Kantin ajatteluun näin varhain oli harvinaista, koska vasta 1800-luvun alkuvuosina Turun Akatemiassa käytiin kiistaa Kantin filosofiasta. Ilman Henrik Gabriel Porthanin vastustusta Kant olisi saanut vahvemman sijan Suomessa. Porthan tuomitsi jyrkästi Kantin filosofisen järjestelmän ja kritisoi tämän vaikeatajuista ja hämärää kieltä.

Kant-harrastus vaimennettiin Upsalassakin nopeasti mutta Snellmanin isä oli ehtinyt vaikutteensa saada. Kokemukset Upsalan vallankumouksellisista opeista saattoivat jäädä ohuiksi mutta ne pysyivät hengissä elleivät jopa vahvistuneet Tukholman Södermalmilla, jossa valistuksen kirkolliset olot synnyttivät kansan keskuudessa spontaaneja protestiliikkeitä kirkkoa kohtaan oman hengellisen hädän hoitamiseksi. Kodin uskonnollisen perinnön, keskeytettyjen opintojen ja merimatkojen laajentaman maailmankuvan seurauksena Snellmanin isästä tuli uskonnollinen etsijä, joissa olosuhteissa Snellman sai viettää varhaislapsuutensa.

Snellmanin perheen Tukholmassa asumisen aikana kirkollisessa elämässä näkyi hengellinen välinpitämättömyys: seurakunnissa laiminlyötiin kirkollisten pyhäpäivien viettoa, kun samaan aikaan ehtoollisella kävijöiden lukumäärä laski. Kirkollisen hartauselämän kylmenemisen rinnalla hovista ja pääkaupungista säätyläispiireihin levisi moraalinen vapaamielisyys. Kansan kurittomuuden syyksi pietistiteologi Filip Jacob Spener arvioi pyhän papiston puuttumisen. Hänen mukaansa ihmiset etääntyivät elävän sanan julistuksesta, koska valistuksen ajan saarnojen käytännölliset elämänohjeet ja optimistinen luottamus Jumalan hyvyyteen ei vapauttanutkaan ihmisiä sisäisistä taakoista. Kansa vieraantui helposti maallisten seurapiirien ja niiden alituisten juhlien houkutuksiin langenneista papeista, jotka eivät kyenneet auttamaan sielunhädässä.

Snellmanin perhe yritti etsiä hengellistä kotiaan maallistuneessa seurakuntaelämässä. Muodollisesti perheen kotikirkko oli Tukholman suomalainen kirkko, joka sijaitsi keskeisellä paikalla Slottsbackenilla kuninkaanlinnaa vastapäätä. Käytännössä Snellmanien kotikirkko oli kotikaupunginosan Katariinan kirkko kuten muillakin siellä asuvilla suomalaisilla. Tämän kirkkokoulussa Snellman päätti kristinopin alkeita. Ennen koulun aloittamista lasten piti osata katekismus moitteettomasti sekä ulkoa että sisältä. Tukholman aikana Snellman ehti katekismuksensa päntätä. Käytössä oli ensin Olaus Svebiliuksen katekismus, jonka tilalle tuli 1811 J. A. Lindblomin katekismus.

Snellmanin äidin ja isän perheen perustaminen osuu aikaan, jolloin seurakuntaelämän ulkonainen pakko ja pappisviran muodollinen arvovalta alkoivat menettää merkitystään. Kotikaupunginosan kirkkokriittistä ilmapiiriä ruokki sitkeästi voimissaan pysyvä pietismi. Se oli alkanut versoa kansan omasta halusta, kun säännöllinen kirkossakäynti ja sakramentin nauttiminen ei tarjonnutkaan todellista hengellistä elämää. Tärkeänä innoittajana toimi Tukholmassa Skeppsholman kirkossa saarnannut Erik Tolstadius, jonka voimakkaat sanat kaikuivat Suomeen asti. Toinen tunnettu pietismiin vaikuttanut oli Sven Rosén, joka oli kääntänyt joukon saksalaisen mystikon Jacob Böhmen teoksia. Kirkosta luopumiseen oli selvä syy: tavallisen kansan omaatuntoa loukkasi huonot papit ja huono kirkkokuri, kun papit eivät eläneet opetuksensa mukaan eivätkä osanneet lohduttaa sieluja .

Snellmanin varhaislapsuuden Södermalm oli tämän hengellisen herätyksen keskuksia, jossa 1600-luvulta asti oli esiintynyt taikauskoa ja käyty noitaoikeudenkäyntejä. Södermalm ei rauhoittunut myöhemminkään vaan levottomuudet ilmenivät voimakkaana ja separatistisena liikehdintänä, joiden kannattajia kutsuttiin ”harmaakoltuiksi”. Perinne vaikutti suomalaisten keskuudessa vielä 1800-luvun alussa. Melkein Snellmanien naapurissa asui silkinkutoja Anders Collin, jonka tunsivat kaikki hänen kävellessään Södermalmin kaduilla. Tämä

itseoppineen käsityöläisen syvä teosofia ja aito mystiikka ovat peräisin Jacob Böhmeltä, jonka opista hän oli syvästi inspiroitunut. Kannattajat Pohjanmaalla tunnettiin colliaanien nimellä, joiden piirissä käännettiin suomeksi myös Collinin lähettämiä Böhmen teoksia ja jäljennettiin käsin suuremmalle lukijakunnalle.

Pohjanmaan asukkaita puhutellut saksalainen Jacob Böhme oli hurskaassa kodissa kasvanut itseoppinut filosofi, joka suutarinkisällinä oli kuljeskellut ympäri Saksaa ja tutustunut kryptokalvinistien uskonnollisiin kiistakysymyksiin. Liikkeen nopean leviämisen perustana olivat työn perässä vaeltaneet käsityöläiset, jotka vaihtoivat ajatuksiaan ja kirjasiaan yöpymispaikoissaan. Tällä tavalla oppinsa hankkinut Böhme vieroksui ankarasti ammattitieteellisyyttä. Hänen mielestään patriarkat, Jeesus ja apostolit olivat ilmestyksen välikappaleita eivätkä oppineet. Hän alkoi kirjoittaa hengen sisäisen valaistuksen mukaan eikä muodon tavoittelun. Hänen tekstinsä sai paljon kannattajia Saksassa, Englannissa ja Ranskassa.

Snellmanin kannalta suuri merkitys oli sillä, että kirkollisen muotoelämän olosuhteissa isä avautui Tukholmassa velloville hengellisille houkutuksille. Tarjontaa oli paljon mutta toisaalta isällä oli paljon aikaa sulatella ja miettiä näitä kysymyksiä pitkillä merimatkoilla. Pohdintojensa lopputuloksena isä löysi monista nerokkaista luonnonopillisista oivalluksistaan tunnetun uskonnonfilosofi ja kaukonäkijä Emmanuel Swedenborgin opin, joka omalaatuisena vastareaktionä valistuksen järjenpalvonnalle syntynyt harrastus henkienmanaamiseen ja muihin taikauskoisiin salamenoihin oli levinnyt yli Euroopan. Suuntaus oli valloittanut yhtä hyvin Kustaa III:n kuin Aleksanteri I:n hovin.

Snellman isä alkoi omin päin tutkia Swedenborgin tekstejä ja rakentaa uskonnonfilosofista maailmankuvaansa. Häntä viehätti voimakkaasti Swedenborgin ns. ”korrespondenssioppi”, jonka mukaan kaikilla fyysisillä asioilla on vastineensa yliaistillisessa henkimaailmassa: aistillinen maailma on yliaistillisen maailman

jälkikuva. Saamansa näyn mukaan Swedenborg katsoi, että hänet oli valittu selittämään Raamatun sisäistä, henkistä tarkoitusta. Hän lähti siitä, ihminen on aina yhteydessä henkien kanssa, vaikka useimmat eivät tiedä siitä mitään.

Swedenborgin teologiset selitykset poikkesivat olennaisissa kohdissa kirkon opista: hän hylkäsi kolminaisuusopin ja lunastusopin Kristuksen sijaiskärsimisen nojalla. Jeesuksen laskeutumista maan päälle hän vertasi antiikin myyteihin. Swedenborgin rooli Snellmanin isän teologisena ja filosofisena innoittajana on ristiriitainen; toisaalta hän toimi Ruotsin keskeisissä valtioneelimissä esim. salaisessa valiokunnassa vaikuttamassa tärkeisiin asioihin, toisaalta jotkut tahot olivat valmiita sulkemaan hänet mielisairaalaan, miltä nöyryytykseltä vain ikä hänet pelasti. Kuitenkin hänen uskonnolliset tekstinsä ovat kiinnostaneet filosofien lisäksi monia tutkijoita ja kirjailijoita.

Snellmanin isän kiinnostus suomalaisena Swedenborgiin oli ainutlaatuista, koska Suomeen ei syntynyt swedenborgilaista uskonnollista kirkkoa kuten Ruotsiin ja Englantiin. Tässä mielessä isän lukeneisuus ja tämän pohjalta laadittu ”Härmän katekismus” jää ohueksi säikeeksi swedenborgilaisessa vaikutushistoriassa mutta sitä merkittävämpi se on filosofisena impulssina hänen poikansa arvomaailman rakentumisessa.

Hyvät kuulijat!

Tukholman moninaisten ja kaikenkirjavien hengellisten virikkeiden jälkeen muutto Kokkolaan näytti ensin merkitsevän Snellmaneille ainakin päällisin puolin normaalia korkeakirkollista elämää. Rovastitarkastuksissa kokkolalaiset saivat tunnustusta hiljaisesta ja rauhallisesta käytöksestä jumalanpalveluksissa. Kaupunkiseurakunnan käytössä oli 1600-luvulla rakennettu kirkko, joka oli huonossa kunnossa. Koska uusi kotikirkko oli yksinkertainen, Snellman muisteli haikeana Katariinan kirkon

kauneutta. Anders Chydeniuksen toimesta kirkkoa oli 1790-luvulla kuitenkin kovasti ehostettu ja lopputuloksena oli valoisa ja uusklassinen kivitemppeli.

Kirkonmenot olivat vakiintuneet kirkkokäsikirjan mukaisesti, mutta yhdistyminen Venäjän valtakuntaan toi suuren muutoksen tähän järjestykseen eli rukouspäiväjulistukset, jolla kansa lojaalistettiin tehokkaasti uuden valtakunnan yhteyteen. Ne otettiin ensimmäisen kerran käyttöön, kun venäläinen ylipäällikkö von Buxhoevden saapui 21.3.1808 Turkuun paraatimarssia ja vetosi tuomikapituleihin kansan rauhoittamiseksi. Valloittajalle kuuliaisena piispa Jacob Tengström julisti, että kansan osanotto taisteluun oli rikos uusia vallanpitäjiä vastaan. Papeille 1.6.1808 lähettämässään kiertokirjeessä Tengström korosti lisäksi, että pappien tuli käyttäytyä kuin "Rauhan Evankeliumin rehellisten saarnaajien tulee ja sopii" sekä kehottaa kansaa alistumaan kaikkivaltiaan suojelukseen ja noudattamaan Korkean Esivallan lakeja ja sen määräyksiä ja pysymään erossa rikollisista yrityksistä".

Rauhan aikana käytäntö jäi voimaan: ylistysvirsien ja Raamatun tekstien lukemisen lisäksi seurakunta seiso nyt myös keisarillisia kuulutuksia luettaessa. Vaikka taloudellisen itsenäisyytensä säilyttäneellä Pohjanmaalla elettiinkin, rukouspäiväjulistukset olivat ensimmäinen oire Venäjän tehokkaasta reuna-alueen yhtenäistämispolitiikasta ja pyrkimys valtakunnallisen valvonnan alle saamista. Kun pappi luki rukouspäiväjulistuksen saarnatuolista, keisari puhui koko kansalle maan kaikissa kirkoissa samanaikaisesti. Nämä olivat myös Snellmanin ensimmäisiä kosketuksia suuriruhtinaskuntana elämiseen.

Rukouspäiväjulistuksilla pyrittiin alusta asti vahvistamaan alttarin ja valtaistuimen liittoa ja taistelemaan yhteiskuntamoraalia löyhentäviä tekijöitä vastaan.

Pohjanmaalla alamaiskuuliaisuuden rakentaminen tämän varaan oli erityisen haasteellista. Pohjanmaan asukkaita tällaisesta kirkollisuudesta vieroittivat erityisen tehokkaasti pietismi ja muut hengelliset liikkeet aina lahkolaisuuteen saakka, jotka

tässä maakunnassa saivat helposti kannattajia ja vastakaikua. Siksi Snellmanien elämäpiiri Kokkolassa ei ollut loppujen lopuksi kaukana Tukholman matalakirkollisista piireistä. Yhteisesti liikehdintää tuntui sytyttävän Tukholman ajoilta tutut Jacob Böhmen teokset. Tämän ilmiön kanssa Snellman joutui läheisiin tekemisiin, koska perheen taloudenhoitaja Catharina Sofia Ahla ja tuleva äitipuoli lukeutui Böhmen kannattajiin. Naispuolisen palvelusväen merkitys korostuu, kun äidin kasvatus jäi kesken Snellmanin ollessa vain 8-vuotias.

Äitipuoli luettiin ns. Böhmen kirjan lahkolaisiin, jotka eivät olleet harvinainen ilmiö. Vanhin Pohjanmaan hengellisistä liikkeistä oli mystikoitakin sivunnut pietismi. Kokkolan pietistien johtajaksi tuli 1808 myös mystikoista vaikuttuneen Anders Nyströmin jälkeen merimiehenvaimo Maria Rotander, joka luki myös Böhmen teoksia. Myöhemmin 1840-luvulla hän joutui kosketuksiin kotimaisen herätysliikkeen kanssa, kun Fredrik Gabriel Hedberg saarnasi Kokkolan kirkossa. Varhaisimpia Böhmen lukijoita olivat kälviäläiset papinpojat Jaakko ja Erik Eriksson, minkä seurauksena he jäivät pois jumalanpalveluksista ja ehtoolliselta.

Kuten jo aikaisemmin mainittiin Böhmen teoksia Suomeen välitti Tukholman Södermalmista Anders Collin, Snellmanien hyvin tuntema naapurin mies. Mystikkoliikkeen erikoisuutena oli, että kouluja käymättömät maallikot käänsivät kirjallisuutta, esimerkiksi kiellettyjä teosofisia ja radikaalipietistisiä teoksia, ja levittivät näitä teoksia käsinkirjoitettuna kopioina. Uskonnolliset näkemykset poikkesivat ajan kirkollisesta kristillisyydestä, jota pidettiin kuolleena ja hengettömänä. Esimerkiksi Böhmen 1621 julkaistun pääteoksen suomenkielistä käsikirjoitusta ”lohdutuskirjoituksia pelekohon eli suruhun” on löytynyt yhteensä 20 kappaletta. Kokkolaan mystikkoliike tuli Anders Nyströmin mukana Nurmosta. Hänen työtään jatkoi Rotander ja Jaakko Lutsio.

Jäljentämisenä oli seurauksena, että moni kirja, joka vasta myöhemmin on tullut kirjapainosta, oli kuitenkin kiertänyt jo kymmeniä vuosia aiemmin jäljennöksinä ja käännöksinä mystikkojen piirissä. Snellmanin kirjoitus Litteraturbladissa heinäkuussa 1856 paljastaa, että hän oli ollut tekemisessä ilmiön kanssa. Kun Johan Oskar Rancken julkaisi tutkielman 27 käsikirjoituksen perusteella Pohjanmaan uskonnollisista liikkeistä, Snellman innostui arvioinnissaan suorastaan ihaillemaan kotimaakuntansa saavutuksia. Hänen mielestään mystikkojen liike oli: ”erittäin merkillinen ja mitä parhaimpia todistuksia siitä, mitä liikkuu kansan syvien rivien pohjalla, josta ministerit ja piispat yhtä vähän kuin filosofitkaan edes uneksivat”. Saavutus on hänen mielestään uskomaton.

Böhmen opit tavoittivat hyvin Pohjanmaan kansan, jota vaivasi sama tunne kuin ajattelijaa itseään: ”Minun sieluni janoaa elävää Jumalaa”. Jälkimaailman voi olla vaikea ymmärtää Böhmen kirjojen jäljentämisenä, koska teksti ei helposti aukene; esitys ei etene loogisesti, kieli liian rohkeaa, leikittelyä on liikaa ja kirjoitustapa on hämärä. Tärkein kuitenkin toteutui, kun kansa löysi etsimänsä. Böhmissä kiehtoi se, että vaikka hän oli luterilaisen kirkon kannattaja, ahkera kirkossakävijä, rukoilija ja sakramenttien kunnioittaja, hän samalla kuitenkin rohkeasti arvosteli oppineisuutta, ulkonaisiin muotoihin puettua kirkkoa, sen kuolleita pappeja ja kuollutta uskoa. Hänen mielestään kristillisyyden ei tullut näkyviin kirkollisessa elämässä.

Muualla Euroopassa Böhmen oppilaat menivät liiallisuuteen 1600-luvun lopulla: hänestä tehtiin epäjumala. Suomessa näin ei käynyt tämän teoksia Suomeen välittäneen Anders Collinin ansiosta. Lahkolaisuutta ei syntynyt, koska Collin kehotti alistumaan ulkonaisesti kirkon vaatimukseen, jumalanpalvelukseen ja sakramenttien käyttöön. Vanhat kokemukset opettivat varovaisuuteen, toisaalta pelättiin konventikkeliplakaattia. Collin varoitti suomalaisia ystäviään myös muista liikkeistä:

herrnhutilaisista, swedenborgilaisista, Anna Rogelista, Wallenbergistä, Savon herännäisyydestä ja Hedbergin mielipiteistä.

Näistä varoituksista Snellmanin äitipuoli ei ilmeisesti piitannut, koska hänet mainitaan myös wallenbergilaiseksi, vaikka sillä on tarkoitettu käytännössä mystikkoa yleensä. Yhteys olisi sinänsä kyllä luonnollinen, koska lapualaissyntyinen Jaakko Wallenberg tuli tunnetuksi uskonnollisena johtajana juuri hänen kotipitäjässään Kauhavalla. Wallenberg väitti Lutherin vääristäneen apostolien opit ja torjui jumalanpalveluksen ja ehtoollisen. Hän väitti Jumalan pettyneen Jeesukseen ja peruuttaneen tämän valtuudet ja lähettäneen hänet tilalle valistamaan ja pelastamaan ihmiskunnan. Opillisena ohjenuorana hänellä oli käsinkirjoitettu kömpelö suomennos Böhmen ”Psykologia vera” -teoksesta, jonka hän väitti saaneen Tukholmasta. Wallenbergin, joka ei koskaan oppinut ruotsia saati latinaa, selitykset olivat lennokkaampia kuin Böhmen itsensä pitämät.

Snellmanin äitipuolen kosketuksista Kauhavan wallenbergilaisuuteen ei ole merkkejä mutta varmaan on, että viimeistään muutto Kokkolaan tutustutti hänet mystikoihin. Kokkolassa Rantakatu 27:n kodissa swedenborgilaisen isännän ja böhmeläisen taloudenhoitajan kohtaaminen on mielenkiintoinen ja vielä kiinnostavampaa on tästä syntynyt avioliitto. Viimeistään perheen muuttaessa 1820 Alahärmään Snellmanin isä oli toisen vaimonsa kanssa välittömästi kosketuksissa Pohjanmaan mystikkopiireihin. Isän ajattelua tarkastellessa voidaan kysyäkin, kumpaa hän itse asiassa seurasi: Swedenborgia vai Böhmeä. Monilta osin isän swedenborgilaisuus on suhteellista, koska hän oli ainakin avoin myös böhmeläisille painatuksille.

Hyvät kuulijat!

Snellmanin kotiolojen mystiikan voimakkaasti sävyttämä kristillisuus oli haastava, mihin hän sai etäisyyttä muuttaessaan kouluun Ouluun. Asuessaan seuraavat kuusi

vuotta isänsä nuoremman sisaren Anna Jacobina Piponiuksen perheessä Snellman löysi tädistään vahvan ja hellän äitihahmon. Tärkeässä iässä Snellman pääsi nauttimaan kodin kristillisestä hengestä, jonka hänen lahjakas ja tarmokas tätinsä loi. Tädin kautta välittyi selvemmin kuin oman isän välityksellä isovanhempien kodin hengellinen ilmapiiri. Uskovaisuutensa täti oli omaksunut suoraan isältään, jonka silmäterä hän oli. Nuoruuden hilpeys muuttui vähitellen vakavuudeksi, kun hän seurasi isäänsä sairaskäynneillä lohduttamassa kuolevia. Esimerkiksi Tukholmassa opiskellessaan täti ei käynyt kirkossa, koska siellä ei ollut ainoatakaan pappia, joka olisi saarnannut kuin hänen isänsä. Vaikka hengellinen elämä oli Tukholmassa kuollutta, täti sai lohdutusta isänsä antamasta teoksesta ”Paradisin Yrti-Tarha”. Omissa lapsissaan täti hän ei suvainnut taikauskoa, pimeän pelkoa tai vastaavaa. Hänen mukaansa ”joka Jumalaan uskoo, ei mitään pelkää”.

Snellmanin teologisen suuntautumisen kannalta on mielenkiintoista, että teini-ikäisen Snellmanin uskonnon ABC-kirja olikin pietistinen Möller. Vuonna 1803 Turun Akatemian konsistorilla oli paljon huomautettavaa Lutherin katekismuksesta käyttökelpoisena oppikirjana. Sen säilyttämisestä seurakuntien tunnustuskirjana oltiin kuitenkin yhtä mieltä. Svebilius piti kuitenkin vaihtaa johonkin parempaan ja sopivampaan selitykseen, joten konsistori suositteli Mölleriä. Sen käyttö Oulussa viittaa Appeltgrenin pietistiyhteyksiin.

Kirjoittauduttuaan 1822 ylioppilaaksi Turun akatemiaan Snellman päätti aluksi ryhtyä papiksi nopean toimeentulon toimesta. Kriittistä ajattelua Snellmanissa ruokki ne teologian tiedot, jotka koostuivat äidin ja tädin normaalihengellisyydestä, isän swedenborgilaisuudesta ja äitipuolen böhmeläisyydestä. Yleistä kriittisyyttä uskonasioihin piti yllä Snellmanin arkinen osallistuminen jumalanpalveluselämään, jonka myötä hän joka sunnuntai tuli todistaneeksi valistuskirkollisuuden tyhjää hengen elämää. Asiaa käsiteltiin ahkerasti Turun romantiikan lehdistössä ja

uskonnollisiin kysymyksiin otettiin napakasti kantaa. Kansallisuuskysymysten nousua edelsi uskonnonfilosofinen keskustelu kirkon roolista.

Snellmanin sai aloittaa opiskelunsa aitiopaikalta Turun romantiikan kirkkokritiikin sekä pappisseminaarin teologisen ja filosofisen kilvoittelun ilmapiirissä.

Osallistuminen seminaariopetukseen perehdytti Snellmanin perusteellisesti papin tehtäviin ja sen vaatimaan teologiaan, mikä toimi sillanrakennuksena filosofisiin selityksiin Raamatun ja uskonnon mysteereistä. Opettajien loputon itsetutkiskelu teologian ja filosofian rajamaastossa sysäsi löytöretkelle myös kyvykkäimmät opiskelijat heidän joukossaan Snellmanin. Näyttää siltä, että teologian erottautumispyrkimys filosofiasta viitoitti Snellmanin tietä filosofiaa, jossa prosessissa teologia tuli seuraamaan häntä koko loppuelämän.

Isällä oli keskeinen rooli Snellmanin uurastuksessa löytää keinot päästä teologiasta filosofiaan. Tätä kamppailua isä seurasi läheltä ja ymmärsi parhaiten poikansa ponnistelut erityisesti vuosien 1828–1829 vaihteessa tämän väkipainin alettua. Isä tunnisti poikansa totuuden etsinnän ja antoi kokemuksesta käytännöllisiä neuvoja sen saavuttamiseksi. Isä teroitti usein Korkeimman huomioonottamisen tärkeyttä filosofian harrastuksessa.

Kun Snellmanilla oli ensimmäiset filosofian luvut menossa ja stipendihakemus jätettynä, isä kirjoitti marraskuussa 1828: ”Sinä lienet vielä mykkä, niin kuin kaikki vuoden 1792 maisterit yleensä ovat, ja mitäpä sanottavaa olisikaan sellaisilla, jotka tutkivat pelkästään kielteistä ja kuollutta ja näkevät koko elämänsä ajan järjestelmien romahtavan niin teoriassa kuin käytännössäkkin.” Isä varoitteli poikaansa liian varhain luottamasta omiin voimiin, vaikka ”ei todellakaan paljon tarvita meidän tavallisten saarnakaavoilla ratsastajiemme matkimiseen”. Isän mielestä oman pääoman kerääminen on parempi ratkaisu, mutta siihen vaaditaan ikää ja aikaa sekä apua ”ylemmältä Hengeltä”.

Filosofian opintojensa aikana Snellman joutui tekemään myös tiliä isänsä edustamaan swedenborgilaiseen perinteeseen. Kirjeessään isä kannusti poikaansa Swedenborgin esikuvan mukaan työteliääseen elämänasenteeseen: ”Sinun on pyrittävä tulemaan hyödylliseksi ketjun osaksi: tekemään työtä sen mukaan, miten tuomio tapauksittain lankeaa, toimeentuloa ja palkkaa ei kysellä, se seuraa itsestään; oikoteiden epävarmuutta olet jo kokeillutkin.” Lopuksi isä vielä totesi: ”Suunnitelma ja päämäärä ovat suuret: siitä syystä Jumala onkin ilmaissut itsensä Lihassa”.

Puoli vuotta myöhemmin maaliskuussa 1829 isä iloitsi poikansa mielipiteistä ja ajatustavasta. Isä toivoi edelleen, että filosofinen tiedekunnan edistyminen olisi hävittänyt jo maisterit, joiden pää on täynnä viime vuosisadan unelmia. Tällä isä viittasi kantilaisuuteen, johon hän oli itse tutustunut opiskellessaan Upsalassa. Hänen mielestään nämä maisterit eivät tunne ”Jumalan ilmoitusta, Luojaansa ja olemassaolonsa tarkoitusta eivätkä keinoja, jolla he hankkisivat kuolemattomalle sielulleen vapauden ja onnen. Toivoisin vain, että harjoittelisit saarnaamaan, sillä oikea filosofi on Jumalan palvelija.”

Isän ja pojan välisessä kirjeenvaihdossa osoitettiin kunnioitusta ja kohteliaisuutta, vaikka katsomukset erkanivat vääjäämättä. Isä uskoi aluksi rikastavansa pojan omaksumaa hegeliläisyyttä mutta koki tässä lopulta pettymyksen ja leimasi hegeliläisyyden turmiolliseksi.

Hyvät kuulijat!

Kodinperintönä lapsuuden ajan mystiikan ja pietismin ilmapiiristä näkyi Snellmanin elämäntyössä myöhemmin toisaalta kirkkokritiikkinä, toisaalta ymmärtäväisenä suhtautumisena herätysliikkeisiin.

Snellman tunsi ajan kristilliset ilmiöt hyvin, koska jo pohjalaisessa osakunnassa hän oli tutustunut pietismiin heränneiden oppilastovereidensa kautta ja harjaantunut teologisiin kysymyksiin keskinäisissä väittelyharjoituksissa. Snellman seurasi läheltä Uudessakaarlepyyssä Kalajoen kärkeä ja hänen lähisukulaisiaan kuului heränneisiin. Snellmanin kansallisuusohjelmasta nousevat uskontokäsitykset vastasivat pitkälle sitä oppositiota, mikä pietistit harjoittivat kirkkoa kohtaan. Tunnetussa kirjeessään 1840 Cygnaeukselle Snellman korosti, miten papit laiminlöivät tehtävänsä ja kansa ei kyennyt tiedostamaan asemaansa: ”Katso miten puolet kansasta etsii kristinuskoa omin päin, koska sitä ei ensinnäkään ole papeilla.”

Snellman kritisoi kuitenkin herätysliikkeitä alusta asti voimien hukkaamisesta keskinäiseen kilpailuun. Snellmanin mukaan pietismi oli Suomessa jättänyt tunteen tason ja muuttunut kuivaksi, hiuksenhienoksi oppien saneluksi ja polemiikiksi. Lahkolaisuuden maine johtui Snellmanin mukaan siitä, että pietismi oli syntymästään saakka julistanut olevansa aitoa puhdasta luterilaisuutta samalla kun se kiisti oikeuden tähän nimeen vallitsevalla kirkolla ja tunnustuksella, sellaisena kuin sitä yleisesti opetetaan ja harjoitetaan. Pietismin ongelma Snellmanin mielestä oli se, että se ei ollut osannut selvin sanoin tuoda tätä julkisuuteen. Hänen mielestään kolme eri suuntausta, ruotsalaisuus, hedbergiläisyys ja renqvistiläisyys kantavat kaikki aidon Lutherin seurakunnan nimeä. Snellman suri sitä, että todellisen uudistamisen mahdollisuus hukattiin herätysliikkeiden väliseen taitamattomaan kädenvääntöön, kun voimat olisi pitänyt yhdistää kirkkoa vastaan. Ajatus oli Snellmanille läheinen, koska hän oli samoista teemoista taistellut Frejan palstoilla Ruotsin korkeakirkollisuutta edustavaa Svenska Bietia vastaan.

Snellmanin mielestä sokeasta uskosta tiettyihin dogmeihin ei ollut kuitenkaan maailman pelastajaksi, ja harkinta opetti, että sellainen usko oli kuollutta. Riitely kirkon sisällä oikeista dogmeista ei ollut koskaan vaikuttanut kansojen älylliseen ja siveelliseen kehitykseen muuta kuin häiritsevästi. Kaikesta järjen harkinnasta

vapautuminen johti seurakuntien taantumiseen sivistyksessä ja hyvissä tavoissa.

Snellman kiteytti ajatuksensa seuraavasti: ”Nyky aika tarvitsee vain sellaista uskoa, joka elää teoissa ja toiminnassa. Se tarvitsee lujaa uskoa Kaitselmuksen johdatukseen ja hyvän voittoon, Jumalan hengen voimaan nöyrässä ja itsekkyydestä vapautuneesta mielessä.”

Samoilla linjoilla jatkoi sittemmin Snellmanin henkinen aseenkantaja G. Z. Yrjö-Koskinen, jonka pääteesi kansalle oli, että Jumalan avulla Suomen kansa oli vähäpätöisyydestään päässyt nousemaan kansalliseen itsetietoisuuteen, jäseneksi kansakuntien suureen perheeseen. Snellmanin 75-vuotisjuhlassa Yrjö-Koskinen lausui: ”Ja sille kansallisuuden liikkeelle, joka ”Saiman” äänestä heräsi itsetietoisuuteen, on tämä johtajan maltillinen konservatismi ollut äärettömän tärkeä.” Kansallinen torkkuminen oli loppunut, oli havahduttu kansalliseen omintakeisuuteen, joka erotti Suomen kansan muista omaksi kansakunnaksi.

Yrjö-Koskinen korosti ottamalla Martin Lutherin esimerkiksi, että ajankohdan merkkimiehet eivät ole mitään tyhjiä astioita, joita aika voisi täyttää millä aineella hyvänsä. Päinvastoin Jumala on lähettänyt heidät ajan tarpeita varten ”ikään kuin kätilöiksi ihmiskunnan synnytyskivuissa.” kuten hän toteaa Suomettaressa 1857. Yrjö-Koskinen kritisoi elämäkertoja, joista puuttui yhtämittainen historiallinen kertomus, josta syy-yhteydet ilmenevät. Suuret persoonallisuudet vaikuttivat ajan mukana ja olivat ajan palvelijoina Jumalan palvelijoina. Jumalan johdatus tapahtui aina suurissa puitteissa, joihin yksilön osuus niveltyy. Historiallinen kutsumus loi miehet ja voimat eikä päinvastoin.

Samalla tavalla Snellman oli kirjoittanut Saimassa 1846: ”Lutherin suuri vaikutus perustuu ilmeisemmin kuin mikään muu maailmaan vaikuttava toiminta ajan henkeen. Jollei pappi voi siihen tunkeutua ja lausua julki sen tarpeita, niin hän puhuu kuuroille korville.” Toisessa kohdassa Snellman toteaa, että kaikki mitä historialla on

kohottavaa ja näyttävää, on tapahtunut ajanhengessä, kaikki sen mainiot miehet ovat vaikuttaneet siinä. Snellmanin mielestä ei voi siis pitää vähäpätöisenä seikkana, että yksilö pyrkii siihen osalliseksi, antautuu auliiksi välineeksi kaitselmuksen käteen.